

MP Board Class 10 Sanskrit Practice Set – 2

बोर्ड परीक्षाया: सज्जीकरणाय गुरुत्वपूर्णा: अभ्यासा: (सत्रम् 2025-26)

कक्षा: दशमी (Class 10th)

विषयः: संस्कृतम् (Sanskrit)

पूर्णाङ्काः: 75 अङ्काः

समयः: 3:00 होरा:

सामान्यनिर्देशाः (General Instructions):

- एतत् अभ्यासप्रश्नपत्रं म. प्र. माध्यमिकशिक्षा मण्डलस्य (MP Board) दशमक्याः संस्कृतपाठ्यक्रमस्य ब्लूप्रिण्टानुसारं विरचितम् अस्ति।
- **अभ्यास सेट-2:** अस्मिन् सेट-1 इत्यस्य कस्यापि प्रश्नस्य पुनरावृत्तिः न कृता। सर्वे प्रश्नाः 100% नवीनाः सन्ति।
- **भागः - अ (अपठित-अवबोधनम्):** अपठित-गद्यांशधारिताः बोधात्मकप्रश्नाः (10 अङ्काः)।
- **भागः - ब (पठित-अवबोधनम्):** 'शेमुषी' पाठ्यपुस्तकधारिताः गद्यांश-पद्यांश-नाट्यांशप्रश्नाः (30 अङ्काः)।
- **भागः - स (व्याकरणम्):** शब्दरूप-धातुरूप-सन्धि-समास-प्रत्यय-उपसर्ग-अव्यय-वाच्यपरिवर्तन-प्रश्नाः (25 अङ्काः)।
- **भागः - द (रचनात्मककार्यम्):** भ्रातुः विवाहनिमन्त्रणपत्रम्, संस्कृत-अनुवादः, महाकविः कालिदासः/अनुशासनम् निबन्धलेखनम् च (10 अङ्काः)।
- **भागः - इ (उत्तरमाला):** सर्वेषां प्रश्नानां सप्रमाणं सम्यक् समाधानानि उत्तरमाला च।

भागः - अ : अपठित-अवबोधनम् (Unseen Comprehension) — [10 अङ्काः]

प्रश्न 1. अधोलिखितं अपठित-गद्यांशं पठित्वा प्रश्नानाम् उत्तराणि संस्कृतेन लिखतः

10 अङ्काः

अस्माकं भारतदेशः एकः विशालः देशः अस्ति। अस्य उत्तरस्यां दिशि नगराजः हिमालयः मुकुटमणिः इव शोभते। दक्षिणस्यां दिशि हिन्दुमहासागरः अस्य चरणौ प्रक्षालयति। भारतस्य संस्कृतिः विश्वस्मिन् जगति प्राचीना अतिश्रेष्ठा च अस्ति। अत्र विविधाः सम्प्रदायाः, विविधाः भाषाः विविधाः वेशभूषाः च सन्ति, तथापि सर्वे भारतवासिनः एकात्मतायाः सूत्रे बद्धाः सन्ति। 'वसुधैव कुटुम्बकम्' इति अस्य देशस्य महान् आदर्शः अस्ति। एषः देशः कर्मभूमिः, तपोभूमिः, वीराणां जननी च अस्ति।

(I) एकपदेन उत्तरत (One Word Answer):

2 × 1 = 2 अङ्काः

1. अस्माकं देशस्य उत्तरस्यां दिशि कः शोभते?
2. भारतस्य चरणौ कः प्रक्षालयति?

(II) पूर्णवाक्येन उत्तरत (Full Sentence Answer):

2 × 2 = 4 अङ्काः

1. भारतदेशस्य महान् आदर्शः कः अस्ति?
2. भारतवासिनः कथं बद्धाः सन्ति?

(III) भाषिककार्यम् एवं शीर्षकम् (Grammar & Title):

4 × 1 = 4 अङ्काः

1. अस्य गद्यांशस्य समुचितं शीर्षकं लिखत।
2. 'विशालः देशः' अत्र विशेषणपदं किम्?
3. 'नगराजः' इति पदे कः समासः अस्ति?
4. 'प्राचीना' इति पदस्य विलोमपदं गद्यांशात् अथवा स्वबुद्ध्या लिखत।

भाग: - ब : पठित-अवबोधनम् (Textbook Comprehension - Shemushi) — [30 अङ्काः]

खण्ड 1: पठित-गद्यांशम्, पद्यांशम्, नाट्यांशम् च

पाठः 5: जननी तुल्यवत्सला

प्रश्न 2. अधोलिखितं पठित-गद्यांशं पठित्वा प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखतः

5 अङ्काः

कश्चित् कृषकः बलिददाभ्यां क्षेत्रकर्षणं कुर्वन्नासीत्। तयोः बलीवर्दयोः एकः शरीरेण दुर्बलः जवेन गन्तुमशक्तश्चासीत्। अतः कृषकः तं दुर्बलं वृषभं तोदनेन नुद्यमानः अवर्तत। स वृषभः हलमूढ्वा गन्तुमशक्तः क्षेत्रे पपात। क्रुद्धः कृषीवलः तमुत्थापयितुं बहुवारं यत्नमकरोत्। तथापि वृषः नोत्थितः। भूमौ पतिते स्वपुत्रं दृष्ट्वा सर्वधेनूनां माता सुरभिः अश्रूणि मुमोच।

1. कृषकः काभ्यां क्षेत्रकर्षणं करोति स्म? (एकपदेन)
2. शरीरेण कः दुर्बलः आसीत्? (एकपदेन)
3. सर्वधेनूनां माता का आसीत्? (एकपदेन)
4. भूमौ पतिते स्वपुत्रं दृष्ट्वा सुरभिः किं कृतवती? (पूर्णवाक्येन)
5. 'क्रुद्धः कृषीवलः' अत्र विशेष्यपदं किम्? (भाषिककार्यम्)

पाठः 6: सुभाषितानि

प्रश्न 3. अधोलिखितं पठित-पद्यांशं पठित्वा प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखतः

5 अङ्काः

विचित्रं खलु संसारे नास्ति किञ्चिन्निरर्थकम्।
अश्वश्चेद् धावने वीरः भारस्य वहने खरः॥

1. अस्मिन् विचित्रे संसारे किं निरर्थकं नास्ति? (एकपदेन)
2. धावने कः वीरः भवति? (एकपदेन)
3. भारस्य वहने कः वीरः भवति? (एकपदेन)
4. संसारे कस्य किमपि निरर्थकं न भवति इति श्लोकानुसारं लिखत। (पूर्णवाक्येन)
5. 'रासभः' इति पदस्य पर्यायपदं श्लोके किं प्रयुक्तम्? (भाषिककार्यम्)

पाठः 8: विचित्रः साक्षी

प्रश्न 4. अधोलिखितं नाट्यांशं पठित्वा प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखतः

5 अङ्काः

आरक्षीः (सविनयम्) श्रीमन्! मया तु एषः चोरः रंगेहाथे गृहीतः। अस्य चौर्यकर्मणः फलं भुङ्क्ताम्।
अभियुक्तः (सकातरम्) आर्य! अहं न चोरः। अहं तु निर्दोषः अस्मि। अस्य मञ्जूषायाः अपहरणं त्वया एव कृतम्।
न्यायाधीशः (बङ्किमचन्द्रः) उभयोः पक्षं श्रुत्वा, साक्ष्यभावात् निर्णयं कर्तुं न अशक्नोत्। सः तौ अग्रिमे दिने उपस्थातुम् आदिष्टवान्।

1. आरक्षी कम् गृहीतवान्? (एकपदेन)
2. न्यायाधीशः कः आसीत्? (एकपदेन)
3. कः सकातरम् 'अहं न चोरः' इति अवदत्? (एकपदेन)
4. न्यायाधीशः साक्ष्यभावात् किं कृतवान्? (पूर्णवाक्येन)
5. 'चोरः' इति पदस्य विलोमपदं नाट्यांशे किं प्रयुक्तम्? (भाषिककार्यम्)

खण्ड 2: पाठ्यपुस्तकस्य प्रश्नाः, श्लोकलेखनम्, प्रश्ननिर्माणम् च

प्रश्न 5. रेखाङ्कितपदानि आधृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत (किञ्चित् चत्वारि):

4 × 1 = 4 अङ्काः

1. सुरभिः अश्रूणि मुञ्चति स्म।
2. त्वम् मानुषात् बिभेषि।
3. आत्मनः श्रेयः इच्छन् नरः अहितं कर्म न कुर्यात्।
4. करुणापरो गृही तस्मै आश्रयं प्रायच्छत्।
5. मयूरस्य नृत्यं प्रकृतेः शोभा।

प्रश्न 6. पाठ्यपुस्तकात् दो श्लोकौ लिखत (यौ अस्मिन् प्रश्नपत्रे न स्तम्):

2 × 2 = 4 अङ्काः

(Write two Subhashita Shlokas from your textbook which are not present in this question paper.)

प्रश्न 7. अधोलिखित-प्रश्नानाम् उत्तराणि संस्कृत-पूर्णवाक्येन लिखत (किञ्चित् त्रीणि):

3 × 2 = 6 अङ्काः

1. सुरभिः इन्द्रस्य प्रश्नस्य किं उत्तरं ददाति? (पाठः 5)
2. मयूरः कथं नृत्यमुद्रायां स्थितः भवति? (पाठः 7)
3. निर्धनः जनः कथं वित्तम् उपार्जितवान्? (पाठः 8)
4. वसन्तस्य गुणं कः जानाति? (पाठः 6)

भागः - स : व्याकरणम् (Sanskrit Grammar) — [25 अङ्काः]**प्रश्न 8. वस्तुनिष्ठ-व्याकरणप्रश्नाः (Objective Grammar Rules)****8.1 समुचितं शब्दरूपं / धातुरूपं / सन्धिं / समासं चित्वा लिखत (MCQs):**

6 × 1 = 6 अङ्काः

(i) 'लता' शब्दस्य पञ्चमी-विभक्तेः एकवचनस्य रूपं किम्?

(a) लतायाः	(b) लताम्
(c) लतायौ	(d) लतायाम्

(ii) 'भू' (भव्) धातुः लृट्-लकारस्य प्रथमपुरुष-एकवचनस्य रूपं किम्?

(a) भवति	(b) भविष्यति
(c) अभवत्	(d) भवतु

(iii) 'इत्यादिः' अस्य पदस्य सन्धि-विच्छेदः कः?

(a) इति + आदिः	(b) इत्या + दिः
(c) इत + आदिः	(d) इति + दिः

(iv) 'पीताम्बरः' इति पदे कः समासः अस्ति?

(a) तत्पुरुषः	(b) बहुव्रीहिः
(c) कर्मधारयः	(d) द्विगुः

(v) 'पठितुम्' इति पदे कः प्रत्ययः अस्ति?

(a) क्त्वा	(b) तुमुन्
(c) शत्	(d) ल्यप्

(vi) 'उपकरोति' इति पदे कः उपसर्गः अस्ति?

(a) उप	(b) उत्
(c) अप	(d) अनु

प्रश्न 9. व्याकरण-अभ्यासप्रश्नाः (Grammar Application)**9.1 सन्धिं / सन्धि-विच्छेदं कुरुत (किञ्चित् त्रीणि):**

3 × 1 = 3 अङ्काः

1. जगत् + ईशः = _____
2. पावकः = _____ + _____
3. मनः + हरः = _____

9.2 समास-विग्रहं / समस्तपदं लिखत (किञ्चित् त्रीणि):

3 × 1 = 3 अङ्काः

1. त्रिणां लोकानां समाहारः = _____
2. महान् असौ देवः = _____
3. धर्मः च अर्थः च = _____

9.3 प्रत्ययं पृथक् कुरुत / संयोजयत (किञ्चित् त्रीणि):

3 × 1 = 3 अङ्काः

1. दा + क्त्वा = _____
2. वि + हस् + ल्यप् = _____
3. गच्छन् = _____ + _____

9.4 रेखाङ्कितपदेषु अशुद्धि-शोधनं कुरुत (किञ्चित् त्रीणि):

3 × 1 = 3 अङ्काः

1. गुरुः शिष्यम् क्रुध्यति। (शिष्याय ✗)
2. त्वं पाठं पठामि। (पठामि ✗)
3. सः नेत्रात् पश्यति। (नेत्रात् ✗)
4. गंगा हिमालयं प्रभवति। (हिमालयम् ✗)

9.5 अधोलिखितेषु वाक्येषु वाच्यपरिवर्तनं कुरुत (किञ्चित् द्वे):

2 × 2 = 4 अङ्काः

1. मया जलं पीयते। (कर्तृवाच्ये)
2. सः पत्रं लिखति। (कर्मवाच्ये)
3. छात्रैः स्वाध्यायः क्रियते। (कर्तृवाच्ये)

9.6 अधोलिखित-वाक्येषु कोष्ठकात् समुचितं अव्ययपदं चित्वा रिक्तस्थानं पूरयत:

3 × 1 = 3 अङ्काः

1. कच्छपः _____ चलति। (शनैः / उच्चैः)
2. अद्य मङ्गलवासरः, श्वः _____ भविष्यति। (बुधवासरः / ह्यः)
3. वृथा कलहं मा कुरु, _____ वद। (सदा / कदा)

भागः - द : रचनात्मक-कार्यम् (Creative Writing) — [10 अङ्काः]

पत्रलेखनम् (Letter Writing)

प्रश्न 10. भवतः नाम सुमितः अस्ति। स्वज्येष्ठभ्रातुः विवाहोत्सवे सम्मिलितुं मित्रं प्रति लिखितं पत्रं मञ्जूषायाः पदेः पूरयित्वा लिखतः

4 अङ्काः

[मञ्जूषा: निम्नत्रयामि, प्रिय मित्र!, छात्रावासतः, विवाहोत्सवः, नमोनमः]

(1) _____, इंदौरनगरम्।

दिनाङ्कः - 15/10/2025

(2) _____ सुरेश!,

सस्नेहं (3) _____।

अत्र कुशलं तत्रास्तु। मम ज्येष्ठभ्रातुः (4) _____ अगामिमासस्य पञ्चम्यां तिथौ निश्चितः जातः। भवान् सपरिवारं सर्वैः सह अवश्यमेव आगच्छतु। अहम् त्वां (5) _____।

भवतः अभिन्नं मित्रम् - सुमितः।

संस्कृत-अनुवादः (Translation into Sanskrit)

प्रश्न 11. अधोलिखितानां वाक्यानां संस्कृतभाषायाम् अनुवादं कुरुत (किञ्चित् चत्वारि):

4 × 1 = 4 अङ्काः

1. राजा निर्धन को धन देता है।
2. गंगा हिमालय से निकलती है।
3. हम सब सत्य बोलते हैं।
4. छात्र मैदान में खेलते हैं।
5. गुरु को नमस्कार है।

निबन्धलेखनम् (Essay Writing)

प्रश्न 12. अधोलिखितेषु एकस्मिन् विषये संस्कृतभाषायां शतपदेषु (100 शब्देषु) निबन्धं लिखतः

2 अङ्काः

1. महाकविः कालिदासः
2. अनुशासनम्
3. अस्माकं भारतदेशः

भाग: - इ : सम्पूर्णा उत्तरमाला (Complete Answer Key & Solutions)

उत्तरमाला : भाग: - अ (अपठित-अवबोधनम्)

उत्तर 1. अपठित-गद्यांशस्य उत्तराणि

(I) एकपदेन उत्तरम्:

1. नगराजः हिमालयः
2. हिन्दुमहासागरः

(II) पूर्णवाक्येन उत्तरम्:

1. 'वसुधैव कुटुम्बकम्' इति अस्माकं भारतदेशस्य महान् आदर्शः अस्ति।
2. भारतवासिनः विविधाः सम्प्रदायाः भाषाः च सत्यपि एकात्मतायाः सूत्रे बद्धाः सन्ति।

(III) भाषिककार्यम् एवं शीर्षकम्:

1. समुचितं शीर्षकम्: 'अस्माकं भारतदेशः' अथवा 'भारतस्य महिमा'।
2. विशेषणपदम्: 'विशालः'
3. समासः: नगानाम् राजा = नगराजः (षष्ठी-तत्पुरुषसमासः)।
4. विलोमपदम्: नवीना (अथवा आधुनिका)।

उत्तरमाला : भाग: - ब (पठित-अवबोधनम् - शेमुषी)

उत्तर 2, 3 एवं 4. पठित-अंशानाम् उत्तराणि

उत्तर 2 (गद्यांशः): (1) बलिदर्दाभ्याम् (2) एकः वृषभः (3) सुरभिः (4) भूमौ पतिते स्वपुत्रं दृष्ट्वा सुरभिः अश्रूणि मुमोच। (5) विशेष्यपदम् - 'कृषीवलः'।

उत्तर 3 (पद्यांशः): (1) किञ्चिदपि (2) अश्वः (3) खरः (गर्दभः) (4) अस्मिन् विचित्रे संसारे सर्वस्य जीवस्य कार्यम् अस्ति, किञ्चिदपि निरर्थकं न भवति। (5) 'खरः'।

उत्तर 4 (नाट्यांशः): (1) चोरम् (आरक्षिणम्) (2) बङ्किमचन्द्रः (3) अभियुक्तः (4) न्यायाधीशः साक्ष्यभावात् अग्रिमे दिने उपस्थातुम् आदिष्टवान्। (5) 'निर्दोषः'।

उत्तर 5. प्रश्ननिर्माणम्

1. का अश्रूणि मुञ्चति स्म?
2. त्वम् कस्मात् बिभेषि?
3. कस्य श्रेयः इच्छन् नरः अहितं कर्म न कुर्यात्?
4. करुणापरो गृही कस्मै आश्रयं प्रायच्छत्?

उत्तर 6. सुभाषितानि श्लोकद्वयम् (Model Shlokas Set 2)

1. गुणी गुणं वेत्ति न वेत्ति निर्गुणो, बली बलं वेत्ति न वेत्ति दुर्बलः।
2. अमन्त्रमक्षरं नास्ति नास्ति मूलमनौषधम्। अयोग्यः पुरुषो नास्ति योजकस्तत्र दुर्लभः॥

उत्तर 7. संस्कृत-पूर्णवाक्येन उत्तराणि

1. सुरभिः अवदत् यत् - "भो वासव! पुत्रस्य दैन्यं दृष्ट्वा अहं रोदिमि।"
2. मयूरः पिछान् उद्धाट्य नृत्यमुद्रायां स्थितः भवति।
3. निर्धनः जनः भूरि परिश्रम्य किञ्चिद् वित्तम् उपार्जितवान्।
4. वसन्तस्य गुणं पिकः (कोकिलः) जानाति।

उत्तरमाला : भागः - स (व्याकरणम्)**उत्तर 8.1 व्याकरण सही विकल्प (MCQs)**

- (i) (a) लतायाः | (ii) (b) भविष्यति | (iii) (a) इति + आदिः | (iv) (b) बहुव्रीहिः | (v) (b) तुमुन् | (vi) (a) उप

उत्तर 9.1 से 9.6 व्याकरण-समाधानानि**उत्तर 9.1 (सन्धिः):**

1. जगत् + ईशः = **जगदीशः** (व्यञ्जनसन्धिः)
2. पावकः = **पौ + अकः** (अयादिसन्धिः)
3. मनः + हरः = **मनोहरः** (विसर्गसन्धिः)

उत्तर 9.2 (समासः):

1. त्रिणां लोकानां समाहारः = **त्रिलोकी** (द्विगुसमासः)
2. महान् असौ देवः = **महादेवः** (कर्मधारयसमासः)
3. धर्मः च अर्थः च = **धर्मार्थौ** (द्वन्द्वसमासः)

उत्तर 9.3 (प्रत्ययः):

1. दा + क्त्वा = **दत्त्वा**
2. वि + हस् + ल्यप् = **विहस्य**
3. गच्छन् = **गम् + शतृ**

उत्तर 9.4 (अशुद्धि-शोधनम्):

1. कृध् धातु योगे चतुर्थी भवति → **गुरुः शिष्याय क्रुध्यति।**
2. त्वम् मध्यमपुरुषः अस्ति → **त्वं पाठं पठसि।**
3. पश्यति योगे साधकतमम् करणम् → **सः नेत्राभ्याम् पश्यति।**

उत्तर 9.5 (वाच्यपरिवर्तनम्):

1. अहं जलं पिबामि।
2. तेन पत्रं लिख्यते।
3. छात्राः स्वाध्यायम् कुर्वन्ति।

उत्तर 9.6 (अव्ययपदम्):

1. कच्छपः **शनैः** चलति।
2. अद्य मङ्गलवासरः, श्वः **बुधवासरः** भविष्यति।
3. वृथा कलहं मा कुरु, **सदा** सत्यं वद।

उत्तरमाला : भाग: - द (रचनात्मक-कार्यम्)

उत्तर 10. विवाहोत्सवे निमन्त्रणपत्रम् (रिक्तस्थानपूर्तिः)

- (1) छात्रावासतः
- (2) प्रिय मित्र!
- (3) नमोनमः
- (4) विवाहोत्सवः
- (5) निमन्त्रयामि

उत्तर 11. संस्कृत-अनुवादः

1. नृपः (राजा) निर्धनाय धनं ददाति।
2. गंगा हिमालयात् प्रभवति (निःसरति)।
3. वयम् सत्यं वदामः।
4. छात्राः क्रीडाङ्गणे क्रीडन्ति।
5. गुरवे नमः।

उत्तर 12. संस्कृत-निबन्धः (महाकविः कालिदासः)

महाकविः कालिदासः संस्कृतसाहित्यस्य श्रेष्ठतमः कविः अस्ति। सः 'कविकुलगुरुः' इति उपाधिना भूषितः अस्ति। कालिदासेन त्रीणि नाटकानि (अभिज्ञानशाकुन्तलम्, विक्रमोर्वशीयम्, मालविकाग्निमित्रम्), द्वे महाकाव्ये (रघुवंशम्, कुमारसम्भवम्) द्वे खण्डकाव्ये (मेघदूतम्, ऋतुसंहारम्) च रचितानि। अस्य रचनासु उपमालङ्कारस्य अनुपमः प्रयोगः दृश्यते, अतः उच्यते- "उपमा कालिदासस्य"। कालिदासस्य नाट्यकला विश्वप्रसिद्धा अस्ति। अस्य काव्येषु प्रकृतेः रमणीयं वर्णनं प्राप्यते। कालिदासः भारतस्य राष्ट्रियकविः अस्ति।

MP Board Sanskrit Exam Tip Set-2: शुद्धव्याकरणस्य प्रयोगं कुरुत। उपपदविभक्तीनां नियमपुस्तिकां स्मरन्तु (उदा: नमः योगे चतुर्थी, बिना योगे द्वितीया/तृतीया/पञ्चमी, प्रभवति योगे पञ्चमी)।